

“LASTEN ÄÄNET SAAVAT KUULUA”: LAPSET JA LAPSUUTEEN LIITTYVÄT MUISTOT HAUTAUSMAALLA

LAURA KALLATSA & EEMELI HAKOKÖNGÄS

Johdanto

Hautausmaat ovat kirkkojen tavoin keskeinen osa suomalaista maisemaa. Lähes jokaisella on myös hautausmaihin liittyviä muistoja. Suomessa hautausmaat ovat pääsääntöisesti evankelisluterilaisen kirkon omistamia, ja luterilaisella kirkolla on velvollisuus ylläpitää yleisiä hautausmaita. Hautasija on kuitenkin pyynnöstä osoitettava tunnustuksettomalta alueelta¹ ja joillakin hautausmailla on myös muihin uskontokuntiin kuuluville vainajille erikseen varattuja alueita. Hautausmaat muodostavat muusta julkisesta tilasta poikkeavan ympäristön, johon yhtäältä liittyy vahvasti uskonto, mutta jotka samalla ovat yleisemmin kuolemaan, suremiseen ja muistamiseen liitettyjen rituaalien paikkoja myös ei-uskonnollisille ihmisille. Ihmisten kiinnostusta ja kiintymystä hautausmaihin on ensisijaisesti selitetty surevien halulla muistaa vainajaa ja kokea tämän läsnäoloa.² Toisaalta hautausmailla vierailuun ei välttämättä liity hengellistä ajatusta tuonpuoleisesta tai henkilökohtaista suhdetta kyseiselle hautausmaalle haudattuihin vainajiin, vaan hautausmaita voidaan pitää tärkeinä esimerkiksi historiallisista syistä.³

Hautausmaita ympäristöinä on aikaisemmassa tutkimuksessa käsitelty lähinnä kirkkohistorian, hautamuistomerkkien ja maisema-arkkitehtuurin näkökulmista.⁴ Hautausmaihin liittyviä kokemuksia ja merkityksiä on tutkittu esimerkiksi kollektiiv-

1 Hautausoimilaki 2003/457.

2 Francis et al. 2005, 3, 23; Bachelor 2010; Pettersson 2014.

3 esim. Koskinen-Koivisto 2016.

4 Erkamo 1979; Lempiäinen 1990; Etlin 1984; Tarlow 2000.

visen muistamisen ja historiakulttuurin kannalta.⁵ Hautausmaihin liittyviä tapoja, muistoja ja ajatuksia osana ihmisten arkea on kuitenkin tutkittu vähemmän.⁶ Aikaisempi tutkimus antaa kuitenkin viitteitä siitä, että hautausmaat voivat olla ihmisille tärkeitä monista eri syistä. Ne tarjoavat konkreettisen paikan surun ja muiden tunteiden käsittelemiseen sekä elävien välisten suhteiden uudelleen järjestämiseen kuoleman jälkeen.⁷ Leskille vainajan muistelemiseen liittyvät toimet voivat auttaa ylläpitämään elämän merkityksellisyyttä ja muokkaamaan mahdollisesti hankalaa suhdetta vainajaan.⁸ Osalle nuorista hautausmailla vierailu voi puolestaan olla tärkeimpiä uskontoon liitettyjä tapoja.⁹ Lasten käsityksiä kuolemasta sekä lasten surua on tarkasteltu erityisesti kehityspsykologisessa tutkimuksessa ja lapsensa tai sisarensa menettäneiden surua on tutkittu muun muassa pastoraaliteologian ja terveystieteiden aloilla.¹⁰ Britanniaan sijoittuvassa tutkimuksessa on havaittu, että lasten hautoihin liittyvät tunteet ja käytännöt poikkeavat suhtautumisesta aikuisten hautoihin. Esimerkiksi lapsensa menettäneet vanhemmat voivat haudan kautta ylläpitää suhdettaan vainajaan ja rakentaa edelleen sekä lapsen identiteettiä että omaa identiteettiään huolehtivina vanhempina.¹¹

Tässä artikkelissa tarkastelemme aikuisten suomalaisten lapsuusmuistoja hautausmaista sekä lapsiin ja hautausmaihin liittyviä muistoja. Empiirinen tutkimusaineisto muodostuu 130 kirjoituksesta, joissa suomalaiset kertovat kokemuksistaan ja tavoistaan hautausmailla. Kysymme, miten lapset ja lapsuus näyttäytyvät suomalaisten hautausmaihin liittyvissä muistoissa. Lähestymme kysymystä muistelun ja eletyn uskonnon tutkimuksen näkökulmista.

Muistelu ja eletty uskonto ja uskonnottomuus tutkimuskohteina

Hautausmaat ovat paikkoja, joissa muistellaan ja joita muistellaan. Yksinkertaisimmillaan hautapaikka auttaa konkretisoimaan vainajan ja helpottaa häneen liittyvien muistojen palauttamista mieleen.¹² Hautausmaihin liittyvä muistaminen voi liittyä myös syvemmin identiteetin eri tasoihin. Läheisten hautapaikat ovat henkilökohtaisen muistamisen paikkoja, joissa muistelu voi kohdistua oman elämänsä kulumisen kannalta merkittäviin tapahtumiin ja sosiaalisiin suhteisiin. Kaukaisempien suku-

5 Koskinen-Koivisto 2016.

6 Francis et al. 2000; Francis et al. 2005, 1, 15.

7 Francis et al. 2005;

8 Vähäkangas et al. 2021.

9 Vähäkangas 2021.

10 Esim. Joronen et al. 2016; Koskela 2011.

11 Francis et al. 2005, 172–174.

12 Francis et al. 2005, 148.

laisten haudat tai esimerkiksi tietty hautausmaa, voivat ylläpitää suku- ja paikallis-identiteettiä. Lisäksi useimmilla hautausmailla on muistomerkkejä tai alueita, jotka voi määritellä kollektiivisen muisteleminen paikoiksi.¹³ Jälkimmäisestä tyypillisistä esimerkkejä ovat sodissa kaatuneiden sankarihaudat ja -muistomerkit. Hautausmaa-ympäristössä limittyvät siis henkilökohtaiset ja sosiaaliset kulttuurit, niin että sama ympäristö voi herättää esimerkiksi surun tai ylpeyden kokemuksen, riippuen siitä mikä osa yksilöllisestä tai sosiaalisesta identiteetistä on aktivoitunut.¹⁴

Suomessa hautausmaan merkitys erityisesti perheen ja suvun yhteyden ylläpitäjänä on nähty vahvana. Jo suomalaisen hautausmaaliikkeen alullepanija Ilmari Wirkkala (1890–1973) katsoi hautausmaiden tarjoavan eläville paitsi lohdutusta myös mahdollisuuden samaistua sukuun, kotiseutuun ja viime kädessä isänmaahan. Hautausmaiden tuli hänen mukaansa herättää kunnioitusta vainajia kohtaan ja ylevän tunnekokemuksen kautta osoittaa ihmiselle paikkansa.¹⁵ Psykologian kannalta hautausmaa voidaankin nähdä ympäristönä, joka vahvistaa ihmiselle tärkeää yhteenkuuluvuuden ja jatkuvuuden kokemusta suhteessa sekä menneisiin että kuviteltuihin tuleviin sukupolviin. Kuolemaan liittyvä muisteleminen ei suuntaudukaan vain menneisyyteen vaan on yhteydessä nykyhetkeen ja orientoi tulevaisuuteen.¹⁶

Kollektiivisen muistin tutkija Maurice Halbwachs (1877–1945) on korostanut perheen merkitystä muisteleminen ”perusyksikkönä” ja lisännyt, että erilaiset monumentit ja niiden ympärillä tapahtuvat rituaalit tukevat yhteisyyden kokemusta. Uskonnolla jaettuna perinteenä on Halbwachsin mukaan keskeinen osa näiden muistojen rakentumisessa, paikantumisessa ja mieleen palauttamisessa.¹⁷ Shore Bradd ja Sara Kauko ovat nähneet perhemuistin (family memory) erityisenä muistamisen tyyppinä, koska useimmissa tapauksissa perhe muodostaa lapsuuden ensisijaisen kehitysympäristön. Perhettä muistiyhteisönä rakennetaan lapsen nimeämisestä lähtien suvun perinteiden mukaan ja jatketaan perhettä koskevilla kertomuksilla ja erilaisilla yhteisillä rituaaleilla. Esimerkiksi sukulaisten hauta ja siihen liittyvät tavat voivat toimia perhemuistin muodostamisen välineinä.¹⁸

Hautausmaat ympäristönä ovat Suomessa pääasiassa evankelisuterilaiselle kirkolle kuuluvia alueita, jotka on kirkollisella toimituksella (hautausmaan vihkiminen) otettu käyttöön ja siunattu hautausmaaksi.¹⁹ Toiminta hautausmailla voidaan tämän siten kautta nähdä uskonnolliseksi tai uskontoon liittyväksi. Myös monet hautausmaihin liittyvät tavat kytkeytyvät uskonnon harjoittamiseen. Esimerkiksi

13 Buckham 2003.

14 Hakoköngäs, painossa; Francis et al. 2005, 178.

15 Wirkkala 1945, 72

16 Valsiner 2014, 177, 202; Francis et al. 2000.

17 Halbwachs 1992, 83; Uskonnon ja muistamisen suhteesta Halbwachsin ajattelussa: Sakaranaho 2011.

18 Bradd & Kauko 2018, 92, 96.

19 Hautausmaan tai siunauskappelin vihkiminen 2003.

jouluaatto on ylivoimaisesti suosituin kirkossakäyntipäivä, johon usein liittyy vierailu hautausmaalla tai kynttilöiden sytyttäminen vainajien muistoksi.²⁰ Kaikki hautausmaalla tapahtuva toiminta ei kuitenkaan ole uskonnollista ja hautausmaa on avoin kaikille vakaumuksesta riippumatta. Doris Francis ja kumppanit havaitsivat Britanniassa, että lopulta vain harva hautausmailla kävijä perusteli vierailua hengellisillä tai uskonnollisilla syillä. Esiin tuodut syyt liittyivät useimmin identiteetin ja voimakkaiden henkilökohtaisten tunteiden käsittelemiseen.²¹

Liitämme tässä artikkelissa hautausmaita koskevan muistelun eletyn uskonnon ja eletyn uskonnottomuuden (lived religion/nonreligion) tutkimukseen. Eletyn uskonnon tutkimussuuntauksessa ollaan kiinnostuneita siitä, miten ihmiset omassa arkielämässään harjoittavat uskontoa, millaisia tunteita he kokevat uskontoon liittyvissä tilanteissa ja millainen heidän oma suhteensa uskontoon on.²² Eletty uskonto on usein nähty ”virallisen uskonnon” vastinparina. On mahdollista, että yksilön eletty uskonto ei liity lainkaan institutionaaliseen uskonnollisuuteen, mutta yhtä hyvin se voi olla vahvasti sidoksissa esimerkiksi kirkkoinstituutioon tai teologisiin oppirakennelmiin.²³

Graham Harveyn mukaan uskonnolla on tekemistä kaiken sen kanssa, mistä ihmisten elämä muodostuu ja millä ihmiset täyttävät ja merkityksellistävät elämänsä. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna uskonto on paljon muutakin kuin uskomista yliluonnolliseen tai osallistumista uskonnollisten yhteisöjen määrittelemiin rituaaleihin. Uskonto voi olla myös ihmisten välisiä suhteita, neuvoteltuja käytänteitä ja kehollisia tapoja.²⁴ Eletyn uskonnollisuuden sijaan voidaan puhua myös eletystä uskonnottomuudesta. Suomessa, kuten muuallakin läntisessä Euroopassa, uskonnottomien – tai uskonnolliseen yhteisöön kuulumattomien – ihmisten määrä on kasvanut sotien jälkeisinä vuosikymmeninä, kun uskonnollisten instituutioiden asema ja ihmisten suhde uskontoon on muuttunut.²⁵ Sekularisointimarkkinoiden myötä myös tutkijat ovat olleet yhä kiinnostuneempia uskonnottomuuden tutkimisesta.²⁶ Hautausmaat lähtökohdiltaan ja historialtaan uskonnollisina ympäristöinä, jotka kuitenkin täyttävät myös muita kuin uskonnollisia tarpeita, luovat hyvät edellytykset eletyn uskonnollisuuden ja uskonnottomuuden välisen suhteen tarkasteluun ihmisten arkisten kokemusten kautta.

20 Kirkon tilastot 2021.

21 Francis et al. 2005, 26, 164.

22 Elettyä uskontoa vastaavia tai sitä sivuavia käsitteitä ovat myös epävirallinen uskonto (nonofficial religion), arjen uskonto (everyday religion) ja kansankielinen uskonto (vernacular religion). Ks. McGuire 2008; Ammerman 2007; Vuola 2020; Kupari 2016.

23 Ks. esim. Ammerman 2016; Kallatsa & Mikkola 2021.

24 Harvey 2013.

25 esim. Voas & Doebler 2011.

26 Harvey 2013; Vasquez 2013.

Tässä artikkelissa kartoitamme aikuisten lapsuusmuistoja hautausmaista sekä lapsiin ja hautausmaihin liittyviä muistoja. Vastaamme kysymykseen, miten lapset ja lapsuus näyttäytyvät suomalaisten hautausmaihin liittyvissä muistoissa?

Tutkimusmenetelmä ja -aineistot

Empiirinen tutkimusaineistomme on kerätty avoimella kirjoituspyynnöllä keväällä ja kesällä 2022. Pyyntöä levitettiin suomalaisten yliopistojen sähköpostilistoilla, tutkijoiden omissa sosiaalisen median kanavissa (Facebook, Twitter ja Instagram) sekä Facebookin Suomen kirkkoja ja hautausmaita -ryhmässä. Sähköpostilistat tavoittivat erityisesti nuoria yliopisto-opiskelijoita, kun taas erityisesti Facebookia hyödynnettiin myös vanhempien vastaajien tavoittamiseksi. Vastauksia tuli ympäri Suomea.

Tutkimuksessa pyysimme ihmisiä kirjoittamaan suhteestaan hautausmaihin. Toivoimme mahdollisimman vapaamuotoisia kirjoituksia, mutta esitimme myös apukysymyksiä helpottamaan vastaamista. Apukysymykset liittyivät esimerkiksi omiin ja suvun perinteisiin hautausmailla, hautausmaihin liitettyihin tunteisiin, hautausmaiden hengellisiin ja kulttuurisiin merkityksiin sekä hautausmaihin paikkoina. Kirjoitukset oli mahdollisuus lähettää sähköisellä Webropol-lomakkeella tai paperisella lomakkeella. Saimme yhteensä 268 kirjoitusta, joista kaikki tulivat Webropol-lomakkeella. 264 kirjoittajaa ilmoitti vapaaehtoisesti osallistuvansa tutkimukseen, joten heidän vastauksensa muodostavan perusaineiston, josta valitsimme tätä tutkimusta varten kirjoitukset, joissa oli maininta lapsista tai lapsuudesta. Lähes puolessa vastauksista käsiteltiin lapsuutta, ja tämän tutkimuksen aineisto muodostuu yhteensä 131 kirjoituksesta. Kirjoitusten laajuus vaihteli muutamista kappaleista useisiin sivuihin. Aineiston laajuus on yhteensä 78 sivua fontilla Arial, rivivälillä 1.

Suuntasimme kirjoituspyynnön täysi-ikäisille ihmisille, joten kaikki vastaajat ovat vähintään 18-vuotiaita. Vastaajien ikäjakauma oli hyvin tasainen: 29 prosenttia vastaajista oli 18–29-vuotiaita, 28 prosenttia 30–44-vuotiaita ja 29 prosenttia 45–64-vuotiaita. Vastaajista 13 prosenttia oli 65–84-vuotiaita. Yli 85-vuotiaita vastaajia ei ollut. Naisia oli vastaajissa huomattavasti muita enemmän: 83 prosenttia vastaajista oli naisia, 14 prosenttia oli miehiä ja yksi prosentti muunsukupuolisia. Naisten osuus vastaajista on suuri, mikä on tyypillistä kirjoituspyynnöllä kerättävissä aineistoissa.

Vastaajien uskonnollinen orientaatio oli vaihteleva. 61 prosenttia vastaajista ilmoitti kuuluvansa evankelisluterilaiseen kirkkoon. Tämä on suunnilleen saman ver-

ran kuin luterilaiseen kirkkoon kuuluuus Suomessa on.²⁷ Ortodoksiseen kirkkoon ilmoitti kuuluvansa kolme prosenttia vastaajista ja muihin uskonnollisiin yhteisöihin niin ikään 3 prosenttia vastaajista. Vastaajista 31 prosenttia ei kuulunut mihinkään uskonnolliseen yhteisöön. Ortodoksien määrä aineistossa korostui suhteessa heidän määräänsä Suomessa. Tämä johtui mahdollisesti siitä, että aineistoa kerättiin muun muassa Itä-Suomen yliopiston sähköpostilistojen kautta.

Vastaajat jakaantuivat tasaisesti sen suhteen, kuinka tärkeää uskonto heille oli. Neljännekselle (25 %) uskonto ei ollut lainkaan tärkeää, vajaalle viidennekselle (17 %) ei juurikaan tärkeää, kun taas neljännekselle (23 %) uskonto oli erittäin tärkeää ja vajaalle viidennekselle (17 %) melko tärkeää.

Tutkimusaineisto analysoitiin lähiluvulla ja aineistolähtöisellä sisällönanalyysillä. Ensin koko aineistoa luettiin lähiluvun menetelmällä kahden tutkijan yhteistyönä. Lähiluvun aikana tutustuimme aineistoon ja havaitsimme lapsuuden olevan toistuva teema kirjoituksissa. Rajasimme ei-lapsuutta käsittelevät vastaukset analyysin ulkopuolelle. Tämän jälkeen lähdimme tekemään sisällönanalyysiä, jossa etsimme aineistossa toistuvia tapoja kuvata lapsuutta ja lapsia suhteessa hautausmaihin. Sisällönanalyysi oli aineistolähtöistä eli pyrimme tuottamaan kirjoitusten sisältöä kartoittavaa ja kuvailevaa tietoa ilman teoreettisia tai aikaisempaan tutkimukseen perustuvia ennako-oletuksia.²⁸

Sisällönanalyysin tuloksena muodostimme aineistosta kolme lapsuuteen liittyvää pääteemaa, jotka muodostavat tämän artikkelin tulosluvut. Kolme pääteemaa ovat esiintymisjärjestyksessä: 1) Lasten tunteet hautausmaalla, 2) Lapset sukupolvien ketjussa ja 3) Lasten haudat. Teemat eivät ole toisiaan poissulkevia, eli samassa kirjoituksessa saattoi esiintyä piirteitä useista teemoista. Havainnollistamme teemoja aineistositaateilla, joissa kirjain V tarkoittaa vastaajaa ja numero aineiston koodauksessa annettua juoksevaa numerointia. Kirjoituksissa kuvatut tapahtumat sijoittuvat hautausmaille eri puolilla Suomea. Sitaatit on anonymisoitu niin, ettei vastaajaa tai paikkakuntaa ole mahdollista tunnistaa. Aineistolähtöisen analyysin jälkeen lähdimme etsimään aikaisemmasta kirjallisuudesta näkökulmia, joiden avulla muodostamiamme teemoja on mahdollista tulkita.

Lasten tunteet hautausmaalla

Aineistossa hautausmaihin useimmin liittyvä teema on omien lapsuuden tunnekokemusten muistelemine. Kirjoituksissa kuvataan hyvin erilaisia tunnetiloja, mut-

27 Vuonna 2021 evankelisluterilaiseen kirkkoon kuului 65,5 % suomalaisista. (Kirkon tilastot 2021.)

28 esim. Tuomi & Sarajärvi 2017.

ta määrällisesti suurin osa kuvatuista tunteista liittyy ahdistukseen tai jännitykseen. Yleisesti kuvattuja tunteita ovat myös, pelko, järkytys, synkkyys, raskaus, tylsyytys, kolkkaus, vieraus, kunnioitus, mystisyys²⁹, surrealistisuus, rauhoittavuus, tavallisuus, mielenkiintoisuus, lohdullisuus sekä hauskuus. Merkillepantavaa on se, että surun kokeminen ei lainkaan kuulunut useimmin kuvattujen tunteiden joukkoon.

Ahdistuksen, jännityksen ja pelon tunteet liittyvät muisteluksissa ennen kaikkea siihen, että lapset on pakotettu mukaan hautausmaalle, lapsia on peloteltu tai hautajaisista on jäänyt ikävä tunnekokemus. Myös kuoleman vieraus ja kuolemanpelko ovat aiheuttaneet ikäviä tunnemuistoja. Tutkimusten mukaan kuolemanpelko on hyvin universaali ja tavallinen ilmiö, ja eri ikäryhmistä nuoret pelkäävät kuolemaa eniten.³⁰ Tieto siitä, että haudoissa on itselle tuttuja ja rakkaita ihmisiä on myös aiheuttanut joillekin lapsena pelkoa. Lisäksi hautausmaakäynteihin liittyneet elementit, kuten pitkä automatka hautausmaalle, ovat jättäneet vastaajille ikäviä muistoja. Seuraavat aineistositatit havainnollistavat hautausmaamuistoihin liittyviä pelon tunteita sekä pakon kokemuksia:

”Olin kuullut tarinoita aaveista ja olin varma, että aaveet tai sielut vaeltavat hautausmailla. [– –] Minusta etenkin hautausmaan viereiset metsät olivat pelottavia, sillä sinne oli haudattu lakia rikkoneita ihmisiä, koska se oli suuri häpeärangaistus. Oletan, että pelko hautausmaahan nuorempana nousi siitä, että hautausmaalla kuolema oli konkreettisesti läsnä ja lopulta pelko näyttäytyi oikeasti kuoleman pelkona.” (V23)

”Hautausmaat oli lapsena ahdistavia, synkkiä ja lähes pelottavia paikkoja, joihin oli aina pakko mennä tiettyinä päivinä.” (V53)

Aikaisemman tutkimuksen mukaan kaikenlainen uskontoon liittyvä pakottaminen ja pelottelu ovat omiaan etäännyttämään ihmisiä uskonnosta.³¹ Samanlainen ilmiö näkyy aineistossamme: hautausmaihin liittyvä pakottaminen ja pelottelu ovat etäännyttäneet lapsia hautausmaista, vaikka myöhemmin suhtautuminen onkin voinut muuttua.

Vieraus hautausmaalla käyntiä kohtaan liittyy kirjoituksissa erityisesti siihen, että lapsi ei ole henkilökohtaisesti tuntenut ihmisiä, joiden haudoilla käydään. Osalle vastaajista haudoilla käynti on ollut tämän vuoksi tylsää, mutta osa on kokenut tuntemattomien esivanhempien haudoilla käynnin jännittävänä seikkailuna. Eräs vastaajista kuvailee lapsuusmuistojaan seuraavasti:

29 Mystisyydellä viitataan kirjoituksissa tyypillisesti johonkin salaperäiseen, arvoitukselliseen, selittämättömään tai yliluonnolliseen.

30 Wong et al. 1994; Thorson & Powell 1994.

31 Tervo-Niemelä et al. 2022.

Hautausmaat olivat hieman jopa mystisiä paikkoja, koska siellä käytiin aina kat-somassa vanhoja sukulaisia, jotka esiintyivät vain tarinoissa. Eihän lapsi voi tietää isoisoisäänsä, tai edes äidinäitiä, joka kuoli jo äidin ollessa lapsi. Nämä ihmiset elävät minulle vain taruissa, ja ovat eniten läsnä nimenomaan hautaus-maalla. Juhlapyhinähän on tapana kokoontua perheen kanssa yhteen, ja niinpä hautausmaakäynnit näiden kuolleiden, mystisten sukulaisten luona, toivat hei-dät osaksi perhettä – vähän jopa jännittävällä tavalla. Hautausmaakäynteihin liittyi hieman seikkailun makua [– –]. (V29)

Näytteessä hautausmaihin liittyvät jännityksen ja mystisyyden tunteet koetaan kiin-nostavina suvun ja perheen historian ja yhteisten rituaalien kautta. Kirjoittaja viittaa perheidenteetin muodostamiseen, jossa myös kaukaisemmat sukupolvet tulevat ”osaksi perhettä”.³²

Kirjoitusten perusteella myös vanhempien mieliala hautausmaalla käydessä on vaikuttanut voimakkaasti lapsiin. Mikäli vanhempien suhtautuminen haudoilla käy-miseen on ollut neutraali tai myönteinen, yleensä lastenkin tunnekokemus on ollut miellyttävä. Sukupolvien välistä yhteyttä käsittelemme enemmän seuraavassa lu-vussa. Aikuisten suremiseen liittyvä ahdistus ja arvaamaton käytös ovat puolestaan vaikuttaneet lapsiin jopa traumatisoivasti. Esimerkiksi seuraavat kirjoittajat eivät aikuisenakaan vieraile mielellään hautausmailla ikävien lapsuusmuistojen vuoksi:

[– –] kävin isäni kanssa sukuhaudalla [– –], mistä jäi huonoja muistoja isäni käsittämättömien tunnemyrskyjen vuoksi. Ajattelin, että jos hengissä säilyin, että pääsee hautuumaalta pois, niin en ainakaan huvin vuoksi enää käy siellä.” (V253)

Kävimme joka joulukuun äitini vanhempien haudalla [hautausmaan nimi]. Se oli niin hirveätä, äiti painoi edeltä vihasena ja huuteli isälle koko ajan. Isä piti minua kädestä kiinni ja koetti hoputtaa, että äiti ei huutaisi niin paljon meille. En tänä päivänäkään tykkää käydä [hautausmaan nimi] hautuumaalla. (V139)

Aineistossa useat nyt aikuiset vastaajat kuvailevat, kuinka kuolleen vanhemman haudalla käyminen tuntui lapsuudessa kiusalliselta tai vastentahtoiselta. Ei kuiten-kaan surun kokemuksen, vaan erityisesti aikuisten käyttäytymisen vuoksi. Esimer-kiksi yksi vastaaja koki äitienpäiväkorttien viemisen haudalle tyhjänä, koska ei uskonut äidin näkevän kortteja kuitenkaan. Myös aikuisten hyvää tarkoittavat loh-dutusyritykset tuntuivat kiusallisilta:

32 Valsiner 2014, 177, 202; Bradd & Kauko 2018, 101.

Tietyllä tavalla hautausmaareissuja saattoi pilata se, kun isäni ja kummitätini yrittivät suhtautua mahdollisimman ymmärtäväisesti, tukevasti ja aktiivisesti meidän lasten traumaan, mutta haudalla joidenkin toimien pakottaminen ('Mitä haluaisitte sanoa nyt äidille?' tms.) toimi yhtä huonosti kuin senkin jankuttaminen, ettei äidin kuolema ollut meidän vika. (V55)

Aineistomme mukaan hautausmaalla lapset voivat nähdä sellaisia tunteita, joita eivät muualla ole tottuneet näkemään. Hautausmaa näyttäytyi siten tunteiden kannalta muusta elämästä eroavana ympäristönä. Useammassa kirjoituksessa kuvattiin esimerkiksi sitä, että hautausmaa on ainoa paikka, jossa vastaaja on nähnyt oman isänsä itkevän. Yleensä tällaiset tapahtumat ovat jääneet hyvin mieleen, mutta niihin liittyvät tunnekokemukset vaihtelevat. Joillekin lapsille uusien tunteiden näkeminen on ollut tärkeää tunnetaitojen opettelua, mutta osa on järkyttynyt nähdessään omat vanhempansa tai isovanhempansa ahdistuneina ja surullisina. Aikuisissa havaitut totutusta poikkeavat tunteet liittyivät paikkaan myös hengellisiksi luokiteltavia kokemuksia:

Hautuumaalla käynti myös vapautti sukulaisissa tunteita, joita todisti tuskin koskaan muulloin. Tämä oli omiaan luomaan kunnioituksen ja mysteerin ilmapiiriä, kokemusta jostakin ihmistä isommasta." (V19)

Näytteessä kokemus "jostakin ihmistä isommasta" kuvataan lapsen mielessä syntyneen hänen havaitessa toisten ihmisten poikkeavia tunteita. Omien vanhempien tai isovanhempien toiminta hautausmaalla on herättänyt lapsissa myös kunnioitusta. Esimerkiksi eräs vastaajista kirjoitti isoisästään, joka oli pysähtynyt sankarivainajien hautojen kohdalla ja näyttänyt miettelialtta, koska oli tuntenut osan vainajista. Tilanne oli koskettanut lasta ja muisto herättää yhä tunteita vuosikymmenten jälkeenkin.

Ensimmäiset hautajaiset ovat jääneet usean vastaajan mieleen. Hautausmaa, jolla ensimmäiset hautajaiset ovat olleet, voi aiheuttaa tunteita vielä aikuisena ja vanhuksenakin. Monelle vastaajalle hautajaisiin osallistuminen lapsena on ollut varsin tavallinen kokemus, mutta osa on ahdistunut hautajaisten tunnelmasta tai esimerkiksi isovanhempansa ruumiin näkemisestä.

Iloisimmat hautausmaihin liitetyt tunnemuistot liittyvät hauskoihin sattumuksiin, jotka luovat kontrastin hautausmaan kuolemaan, pelkoon ja jännitykseen liittyville tunteille. Esimerkiksi hautausmaalla olevat puutarhanhoitovälineet tai eläimet (erityisesti oravat) ovat ilahduttaneet lapsia. Eräs vastaaja oli lapsena kirjoittanut hautausmaalla kirjeitä Jumalalle ja toisen lapsi puolestaan houkutteli vanhempiaan hautausmaalle:

Hautausmaa on ollut minulle tärkeä paikka lapsuudesta alkaen. Pienenä kävin istumassa uuden kirkon rappusilla serkun kanssa. Me pantiin rappusten kivien väliin kirjeitä Jumalalle, missä oli toiveita. Toiveet ei kyllä toteutuneet, joten usko horjui. (V54)

[– –] tyttömme halusi mielellään käydä siellä kukkia kastelemissa. Kerrankin hän houkutteli: Lähdetään hautuumaalle kävelemään. Minä niin tykkään kuoleista! (V186)

Lapset sukupolvien ketjussa

Aineisto sisältää runsaasti kuvauksia hautausmaalla käymisestä lapsena omien vanhempien ja isovanhempien kanssa sekä aikuisena omien lasten ja lastenlasten kanssa. Haudoilla käyminen – tai käymättömyys – näyttäytyvät aineistossa selvästi sukupolvelta toiselle siirtyvinä perinteinä, joiden vaaliminen on monille tärkeää.³³ Useissa kirjoituksissa kerrotaan tarkoista rituaaleista, joita perhe noudatti kirjoittajan lapsuudessa. Rituaalit liittyivät erityisesti joulun ja pyhäinpäivään, mutta myös muihin juhlapyyhiin, kuten äitien- ja isänpäivään. Seuraavat kirjoittajat kertovat lapsuudenperheidensä rituaaleista:

Jouluaattona kynttilöiden vieminen, lounaan jälkeen ennen saunaa. Samat haudat, samassa järjestyksessä. Isäni vanhemmat veivät kynttilät aina meidän jälkeemme pimeään tultua. Emme koskaan vieneet samaan aikaan, mutta järjestyksesi oli aina sama. Hautakivi kuuluu puhdistaa lumesta. Samoin kiven eteen tuodut kiinteät lyhdyt. Kynttilöiden asettamisen jälkeen seistään hetki hiljaa (5 s) ja jatketaan seuraavalle haudalle. (V12)

Vierailut sukuni haudoilla olivat osa juhlapyyhien viettoja isäni kotiseudulla, ja oli hassua seurata, kuinka vanhemmat muistivat reitin, mille käytävälle kääntyä, ja perillä paneutuivat näiden muistomerkkien huolenpitoon. Hiekan haravointi ja kukkien sekä kynttilöiden tuominen olivat omanlaisensa rituaali avarassa tilassa korkeiden honkien katveessa. (V19)

Hautausmaat ovat aineistomme perusteella ylisukupolvisia muistelun paikkoja, joissa on luontevaa kertoa edesmenneistä läheisistä. Aikaisemmassa tutkimuksessa on puhuttu muistin varastoista, millä on viitattu siihen, että konkreettinen paikka

33 Vrt. Francis et al. 2005, 18.

tai muistomerkki helpottaa muistelemista.³⁴ Tarinoiden kertominen on tärkeää monille vanhemmille, mutta myös lapset pitävät niiden kuulemista merkityksellisenä, kuten seuraavat aineistositaatit osoittavat:

Hautausmaa on myös keino muistuttaa menneistä polvista omille lapsille: kun viedään kynttilä, voidaan jutella vähän aiemmin kuolleesta mummista tai isin vaarista, joita lapset eivät ehtineet tavata. Muuten voisi kiireisen arjen keskellä jäädä sekin muistelo tekemättä. (V94)

Isoisän kanssa kävimme paljon [nimi] hautuumaalla kun olin pieni. Isoisä kertoi ihmisistä, joita sinne oli haudattu. Oli suurmiehiä ja naisia, mutta myös palveli-joita ja torikauppiaita. Muistan niin lämmöllä näitä hetkiä ja kun käyn siellä, niin kuulen yhä isoisän äänen. (V139)

Edelliset sitaatit havainnollistavat perheen merkitystä muistamisen yhteisönä: muistelun avulla voidaan tietoisesti vahvistaa sidettä sukuun, mutta muisteleminen itsessään voi myös olla merkityksellinen tapahtuma.³⁵ Jälkimmäisessä esimerkissä hautausmaalla muisteleva isoisä on kirjoittajan muistelemisen kohde.

Aineiston perusteella hautausmaa tarjoaa paikan, jossa kuolemasta puhuminen on luontevaa. Lasten kuolemaan liittyvät kysymykset koskevat etenkin kuolemanjälkeisiä tapahtumia: missä kuollut läheinen on, mitä kuoleman jälkeen tapahtuu ja miltä kuolleesta tuntuu. Aineistomme mukaan monille on luontevinta keskustella näistä asioista lasten kanssa juuri hautausmaalla tai siellä käymisen jälkeen. Jos vanhemmat eivät ole hautausmaalla kertoneet kuolleista, on se saattanut hämmästyttää lapsia:

Minua olisi lapsena ja nuorena kiinnostanut kuulla sukuhistoriasta ja kuolleista sukulaisista, mutta sellainen ei ollut tapana. Isäni suku kuuluu uskonlahkoon, mutta uskonnosta tai hengellisyydestä ei silti juurikaan ole perheessämme keskusteltu. (V21)

Samoin sukulaisten haudoilla käymisen välttäminen on voinut herättää lapsissa kysymyksiä.

[– –] kävimme lapsina mummini kanssa [hautausmaan nimi] kävelyllä ja ruokkimassa oravia (ne olivat kesyjä ja söivät pähkinöitä kädestä). Vasta paljon isom-

34 Bradd & Kauko 2018, 96.

35 Halbwachs 1992; Valsiner 2014.

pana sain kuulla, että meillä on siellä sukuhauta. Mummini ei koskaan vienyt meitä sinne. Hän saattoi joskus kyllä todeta, etteivät hänen vanhempansa siellä ole (viitaten siihen, että he ovat taivaassa). Koen kuitenkin erikoisena, että mummi tuntui suorastaan välttelevän tätä sukuhautaa, vaikka hautausmaalla usein kävimmekin. (V37)

Suomalaisille perheille on ominaista puhumattomuuden kulttuuri, mikä ilmenee erityisesti siten, että maailmankatsomukseen liittyvistä asioista ei välttämättä keskustella edes kaikkein läheisimpien ihmisten kanssa. Aikaisemman tutkimuksen mukaan puhumattomuudesta seuraa usein etäisyyttä perheenjäsenten kesken sekä ylisukupolvisia traumoja.³⁶ Aineistossa, hautausmaihin ja kuolemaan liittyvän puhumattomuuden kuvaillaan aiheuttaneen lapselle etenkin hämmennystä.

Sukupolvien väliseen yhteyteen kuuluu kiinteästi myös hautausmaihin liittyvän tapakulttuurin siirtäminen seuraaville sukupolville. Kukien istuttamisen, kynttilöiden sytyttämisen sekä hautojen siistinä pitämisen lisäksi lapsille opetetaan erilaisia käyttäytymissääntöjä, joista yleisimpiä aineistossamme ovat: hautausmaalla ei saa huutaa, juosta, sotkea, eikä kävellä hautojen päältä.

Jo pienenä opetettiin, että siellä käyttäydytään rauhallisesti, ei meluta eikä huu-della!! Koskee koko perheelle opetettua asiaa. Nuoret näkyvät myös noudattavan sitä. (V269)

Käyttäytymissäännöt ovat siis pääosin kieltoja, joita yleensä kaikkien odotetaan noudattavan ja jotka koetaan tärkeäksi siirtää eteenpäin. Osa kirjoittajista kertoo pahastuvansa, jos näkee jonkun laiminlyövän näitä käyttäytymisnormeja hautausmaalla. Erityisen paheksuttavana pidetään meluamista sekä mobiilipelien (Pokemon go)³⁷ pelaamista hautausmaalla. Kuitenkin osa vastaajista sallii lapsille vapaamman käyttäytymisen kuin aikuisille:

Lasten äänet saavat kuulua. (V77)

Lapsissa on elämää, joten heidän ymmärrän juoksentelevan ja lauleskelevan tyhjillä pitkillä hautausmaan poluilla. (V24)

36 Spännäri et al. 2022; Bradd & Kauko 2018, 104.

37 Kännnykällä pelattavan Pokemon go -pelin pelaaminen muodostui ongelmaksi useilla hautausmailla Suomessa. Muun muassa Helsingin Hietaniemen hautausmaalla on pyritty aktiivisesti eroon pelaajista. Ks. Ylhävuori 2016.

Sain itseni kiinni ärtymyksestä toissa jouluna, kun siskoni pienet lapset vilistivät hautausmaalla ympäriinsä. Siskoni toisaalta osasi sanoa tähän hienosti, että isovanhempamme ja isoisovanhempamme todennäköisesti ovat vain enemmän mielissään, kun uusi polvi tulee heitä elämänriemulla tervehtimään. (V101)

Lasten kohdalla jyrkistä käyttäytymissäännöistä poikkeamisen voi tulkita kumpua-
van siitä, että he edustavat kuoleman vastakohtana ”elämää” ja ”elämänriemua”
sekä menneisyyden vastakohtana tulevaisuutta. Hautausmaan onkin katsottu
paitisi vahvistavan menneisyyteen sitoutuvaa identiteettiä, myös orientoivan iden-
titeetin jatkuvuuden kohti tulevaisuutta.³⁸ Normeihin sosiaalistaminen on kuitenkin
myös tärkeää sukupolvien välistä toimintaa. Yleensä lapset ovat aineistomme mu-
kaan ottaneet vanhempien asettamat käyttäytymissäännöt hyvin tosissaan ja jopa
paheksuneet sitä, jos joku toinen lapsi ei ole noudattanut sääntöjä. Esimerkiksi
seuraava vastaaja kirjoittaa, kuinka hänen lapsensa olivat oppineet toimimaan
sääntöjen mukaan:

Kun lapset olivat pieniä, opetimme heille, että hautausmailla ei huudeta, juosta
eikä riidellä. Varmaan opetus oli mennyt perille, kun ystäväni 6-v. tyttö ehdotti
isäni haudalla, että lauletaan se 'ei itkeä saa, ei meluta saa...'. (V195)

Hautausmaat toimivat myös ylisukupolvisen inspiraation lähteenä, kun hautakivis-
tä etsitään sopivia nimiä omille lapsille. Erityisesti lasten nimeämisen edesmen-
neiden sukulaisten mukaan voi katsoa perustavanlaatuisiksi osaksi perhemuistin
muodostumista.³⁹ Omille lapsille saatetaan myös esittää toiveita liittyen hautoihin,
erityisesti jos toiveet poikkeavat totutuista kulttuurista tavoista. Moni vastaajista
on pitänyt hyvänä, että he ovat jo lapsena kuulleet esimerkiksi vanhempiensa ja
isovanhempiensa puhuvan kuolemasta ja hautajaisista:

Se on ollut aina jotenkin erityistä, ja silloin on juteltu suvun tarinoita ja aikuiset
ovat saattaneet jutella, että tuohon minutkin sitten lasketaan, ja muista pukea
villasukat jalkaan, ettei tule vilu, tai että minut sitten poltetaan, minua eivät ma-
dot syö. Elämän kiertokulku normalisoituu. (V216)

Verrattuna ensimmäisessä tulosluvussa esitettyyn havaintoon siitä, että vanhem-
pien puhumattomuus kuolemasta synnytti lapsissa pelkoa ja jännitystä tunteita,
edellinen näyte havainnollistaa kuinka aiheesta puhuminen normalisoi kuoleman
ja teki siitä keskustelun myös erityiseksi kokemukseksi.

38 Valsiner 2014, 202; Francis et al. 2000.

39 Halbwachs 1992, 73; Bradd & Kauko 2018, 85–86.

Hautausmailla vierailu voi olla myös luonteva sukupolvia yhdistävä ajanviettopäivä. Moni muistelee lämmöllä yhteistä aikaa sukulaistensa kanssa hautausmaalla kävellessä, luontoa tarkkaillen tai tuttujen nimiä hautakivistä etsien.. Kokemus sukupolvien välisestä yhteydestä on tehnyt hautausmaista lapsille kiinnostavia paikkoja:

Ajattelin aina pienempänä, miten mukavaa oli, että rakkaani olivat päässeet niin kauniiseen paikkaan lepäämään. Ostin lisäksi mummon kuoltua omilla rahoillani hänen haudalleen mielestäni kauneimman mahdollisen lyhdyn, koska se silloin tuntui tärkeältä välittämisen viestiltä. [– –] Olisin mielelläni viettänyt hautausmailla lapsena paljon pidempiä aikoja kuin sen, mitä kynttilöiden viemiseen merkkipäivinä meni ja minua harmitti, etteivät vanhempani koskaan antaneet näin tehdä.” (V141)

Edesmenneiden sukulaisten muistaminen on ollut monille lapsille tärkeää. Joillekin on ollut tärkeää muistaa myös sellaisia sukulaisia, joita ei ole koskaan henkilökohtaisesti ehtinyt tavata. Esimerkiksi kuolleen sisaruksen haudalla käyminen on ollut monille merkityksellistä ja luontevaa jo lapsena:

”Pienet, jotka eivät koskaan ole veljeään tavanneet, lähtevät haudalle yleensä mielellään. He juoksevat käytävää edelläni haudan luo, parkouraavat ehkä hetken muistolehdon kivipalkeilla, joille on kai tarkoitus laskea kukkalaitteet, jos tuhka ripotellaan, kastelevat veikan (ja kun silmä välttää, myös naapurihautojen) istutukset ja kysyvät kysymyksiä.” (V177)

Aineistomme perusteella haudoilla käyminen on lapsille kiinnostavaa silloin, jos heillä on siellä selkeä, mukavalta tuntuva agenda. Esimerkiksi läheisen aikuisen kanssa kahdenkeskisen ajan viettäminen, kuolleen perheenjäsenen haudalla käynti tai haudanhoitoon osallistuminen ovat kirjoituksissa esiintyviä mielekkäitä syitä lapsille hautausmailla vierailmiseen. Toisaalta joskus lapset voivat myös itse keksiä itselleen mieluista tekemistä hautausmaalla, kuten seuraavasta sitaatista ilmenee:

Hän [kirjoittajan lapsi] oli [– –] käynyt omin päin 5-vuotiaan kaverinsa kanssa hautuumaalla [– –] paikallislehdessä joku valitti, että vandaalit ovat hajottaneet kukkia hautuumaalla. Eihän meille tullut alkuun yhtään mieleen epäillä tyttöjä. Viimein kuitenkin toisen äiti oli alkanut jututtaa tyttöjä ja selvisihän se: 'Se oli niin epärealistista, että vain yhdellä haudalla oli niin paljon kukkia ja muilla ei mitään. Me tasattiin joka haudalle kukkia. Ja kun niitä jäi vielä ylikin, me tehtiin kukkakauppa aidan viereen.' (V186)

Monille lapsille on merkityksellistä myös viedä haudoille jotakin. Kukkien lisäksi lapset saattoivat viedä haudalle esimerkiksi jotain pientä syötävää. Seuraavalla käynnillä lapsi koki mielenkiintoiseksi katsoa, onko haudalle viety keksi tai sokeriala vielä tallella. Pienten lahjojen tai esineiden, kuten kivien jättäminen haudoille on osa ortodoksien ja juutalaisten perinnettä.⁴⁰ Aineiston perusteella lasten muistoissa ruoan vieminen haudalle näyttäytyy kuitenkin enemmän keinona tehdä hautausmaalla vierailemisesta kiinnostavaa ja vähemmän pelottavaa. Taustalla voi olla ortodoksista perinnettä, mutta se voi myös olla lapsille erityinen tapa tutustua ympäristöön leikin kautta.

Aineistostamme ilmenee selvästi, että hautausmaalla vierailu on monille tärkeä ylisukupolvinen tapa, mutta joillekin kirjoittajille se voi olla myös opittu velvollisuus. Moni lapsena hautausmaalla käymään oppinut käy siellä aikuisenakin tavan vuoksi, ilman erityistä syytä. Osa kirjoittajista kuvasi, kuinka tilanne, jossa haudoille ei jostain syystä pääse aiheuttaa velvollisuudentunteen huolehtia, että joku muu käy haudoilla. Myös aikaisemmassa tutkimuksessa on korostettu hautojen hoitoa sisäistettynä velvollisuutena, jota perustellaan esimerkiksi sukupolvien vastavuoroisuudella.⁴¹

Lasten haudat

Kolmas aineistossamme esiintyvä lapsuuteen liittyvä pääteema on lasten haudat. Lasten haudoista kirjoitetaan joko oman lapsen tai lapsena kuolleen sisaruksen haudoilla käymisen kautta sekä kollektiivisen surun näkökulmasta. Kuvauksiin lasten haudoista liittyy tyypillisesti kerrontaa haudalle tuoduista muistoesineistä, jotka ovat huomattavasti monipuolisempia kuin aikuisiässä kuolleiden haudoille tuotavat esineet. Kirjoituksissa mainitaan, kuinka lasten haudoille voidaan tuoda kukkien, kynttilöiden ja enkelipatsaiden lisäksi muun muassa kuolleelle lapselle tärkeitä leluja, ilmapalloja tai lapsen lempiherkkuja. Osa kirjoittajista pohtii, että erityisesti lapsen kuoleman äärellä jokaisella on oikeus surra omalla tavallaan ja sureminen sekä lapsen persoonallisuus saavat siten näkyä myös haudalla.

Sisareni kuoltua aloimme viedä haudalle 'uhreja' – hänen lempijuomiaan ja joskus karkkeja. [– –] Haudalle on kertynyt paljon pieniä esineitä, joita siistimme ja vaihdamme säännöllisesti. Siellä on pieni hajuvesipullo, pehmonalle, smurffi-figuuri ja pieniä kauniita kiviä. (V15)

40 Francis et al. 2000.

41 Francis et al. 2005, 144–146.

Esimerkissä mainittu muistelemisen tapa poikkeaa selvästi useimmissa kirjoituksissa esiintuodusta normatiivisesta tavasta tuoda aikuisena kuolleiden haudoille joko kukkia tai kynttilöitä. Voi tulkita, että myös tässä lapsen kohdalla sovelletaan erilaisia käyttäytymissääntöjä kuin aikuisten kohdalla. Kuten edellisen pääteeman kohdalla, lahjojen tuomisen voi liittää esimerkiksi ortodoksisen perinteen vaikutukseen.⁴² Toisaalta viime vuosikymmeninä vainajan yksilöllisyyden korostaminen esimerkiksi kuvien, muistoesineiden tai hautakivien ulkoasun kautta on Suomessa tullut hyväksyttävämmäksi ylipäättäen.⁴³ Aikaisemmassa tutkimuksessa on havaittu, että vanhemmat voivat haudoilla jatkaa lapsen yksilöllisen identiteetin rakentamista ja saada samalla tukea omalle identiteetilleen huolehtivina vanhempina.⁴⁴

Aineistoista käy myös ilmi, kuinka haudoilla käyminen on osa suruprosessia ja erityisesti lapsensa menettäneille se voi olla hyvin konkreettinen tapa ylläpitää suhdetta kuolleeseen lapseen:

Käyn poikavauvani haudalla. Heti kuoleman jälkeen kävin usein, jopa päivittäin. Koin hoitavani poikaani, kun en muuta enää voinut. (V124)

Sitten esikoisemme kuoli. Hänen hautapaikkansa valitsimme tarkoin, pojan luonnetta ajatellen [– –]. Ensimmäisenä kesänä tuntui, että haudalla piti olla koko ajan kynttilä palamassa. [– –] Joskus laulan lapselleni, vaikka tiedän ettei hän kuule. (V177)

Myös kuolleen lapsen sisaruksille haudalla käyminen merkitsee sisaruksen muistamista ja yhteisyyden rakentamista kuolleen ja elävien perheenjäsenten kesken. Suurperheen vanhemmaksi itseään kuvaileva kirjoittaja kertoo:

Monelle enkelivauvan sisarukselle haudalla käynti ja oman kynttilän sytyttäminen oli tärkeää. Jouluisin saimme aikaan kymmenestä kynttilästä aina sydämen muotoisen muodostelman. (V197)

Edellisistä sitaateista välittyy yhteyden kokemus tai vahva toive yhteyden säilyttämisestä elävien ja kuolleen lapsen välillä. Vaikka osalle surijoista hautausmaa voi toimia paikkana surun tunteen käsittelyyn ja elämässä uudelleen suuntautumiseen, lapsensa menettäneille suru ja muistot voivat olla asioita, joista ei haluta päästä yli. Hauta toimii silloin paikkana jatkuvasti ylläpitää suhdetta ja kuollutta

42 Francis et al. 2000.

43 Hakoköngäs painossa.

44 Francis et al. 2005, 172–174.

lasta osana elävien elämää.⁴⁵ Aikaisemmassa tutkimuksessa on vastaavasti myös havaittu, että vanhempansa menettäneet lapset puhuvat vanhemmilleen hautausmaalla ja pyrkivät siten ylläpitämään lapsen ja vanhemman välistä suhdetta kuoleman jälkeenkin.⁴⁶

Lapsen kuolema on usein kollektiivinen suru, joka koskettaa paitsi kuolleen lähipiiriä, myös laajemmin sukua tai esimerkiksi kyläyhteisöä. Aineistossa lapsensa tai lähipiiriinsä kuuluvan lapsen menettänyt lohduttaa tieto kollektiivisesta suremisesta, vaikka toisia surijoita ei nähtäisikään:

On ihanaa tulla haudalle silloin, kun siellä on käynyt paljon porukkaa; siskoni syntymäpäivänä hauta täyttyy yhä kukista ja kynttilöistä. (V15)

Kirjoituksissa tulee myös selvästi esille, kuinka tuntemattomankin lapsen kuolema koskettaa eri tavalla kuin aikuisen kuolema. Moni kirjoittaa herkistyvänsä lapsena kuolleen haudan nähdessään. Myös nuorena sodassa kuolleiden haudat koskettavat monia kirjoittajia. Pienten lasten hautajaiset ovat jääneet monelle tutkimukseen osallistuneelle erityisellä tavalla mieleen. Hautajaisista muistetaan usein pieni arku, tunnelma ja myös papin sanoja:

Niistä hautajaisista muistan nuoren papin sanat sureville vanhemmille: 'Nyt teillä on siellä (tuonpuoleisessa) joku.' En tiedä, noteerattiinko näitä sanoja, mutta minusta ne olivat tärkeitä sanat pikkulapsensa menettäneille. (V22)

Johtopäätökset

Tässä artikkelissa olemme tarkastelleet laadullisen kirjoitusaineiston valossa, miten lapset ja lapsuus näyttäytyvät suomalaisten hautausmaihin liittyvissä muistoissa. Lasten ja lapsuuden rooli kaiken kaikkiaan vaikuttaa olevan keskeinen hautausmaita koskevissa muistoissa, sillä 269 kirjoituksen aineistosta lähes puolessa, 131 kirjoituksessa, käsiteltiin näitä teemoja. Tutkimustuloksemme jakautuvat kolmeen osaan, lasten tunteisiin hautausmaalla, lapsiin sukupolvien ketjussa sekä lasten hautoihin. Tunteista ja sukupolvien välisistä kokemuksista ja perinteistä kirjoitettiin aineistossa selkeästi useammin kuin lasten haudoista. Tunnistetut teemat lomittuivat toisiinsa, mutta toisaalta muodostivat aineistossa selkeästi toistuvia sisältöjä. Kokonaisuutena tulokset osoittavat, että hautausmaa muodostaa ihmisten muistoissa erityisen ympäristön, johon liittyy voimakkaita tunteita ja mieleenpainuu-

45 Francis et al. 2005, 172–174.

46 Francis ym. 2005, 157.

via kokemuksia. Seuraavaksi kokoamme yhteen tutkimuksen keskeiset havainnot ja tarkastelemme niitä aikaisemman kirjallisuuden valossa.

Hautausmaihin liittyvä tunteiden kirjo on hyvin laaja ja aikuisten tunnetilojen vaikutus lapsiin on aineiston perusteella keskeinen. Hautausmaalle pakottaminen ja kaikenlainen kuolemaan, kuoleman jälkeiseen elämään ja hautausmaihin liittyvä pelottelu ovat etäännyttäneet lapsia hautausmaista. Pelkoa ja ahdistusta on syntynyt myös epäsuorasti puhumattomuuden kautta tai kun lapsille ei ole selitetty aikuisten poikkeavaa käyttäytymistä hautausmailla. Uskonnolliseen perinteensiirtoon liittyvä aikaisempi tutkimus on osoittanut, että kaikenlainen pakottaminen ja pelottelu etäännyttää ihmisiä uskonnosta ja vaikeuttaa uskonnon periytymistä seuraaville sukupolville.⁴⁷ Vaikka hautausmaa voi aikuiselle toimia kuolemaa konkreti-soivana psykologisen hallinnan keinona ja hautausmailla vierailu läheisten kanssa tarjota emotionaalista tukea,⁴⁸ aikuisten puhumattomuus voi estää lasta muodostamasta rakentavan suhteen hautausmaahan ja lapselle vierailut voivat näyttäytyä pelottavina. Jatkossa olisi tärkeää tutkia, kuinka lapsuudessa pakkoa ja pelkoa kokeneet suhtautuvat hautausmaihin aikuisena. Osasta tässä tutkimuksessa esille tulleista aineistositaateista ilmenee, että lapsuuden traumat tekevät hautausmaalla käymisestä vaikeaa vielä aikuisenakin. Tunteiden osalta kiinnostava havainto ylipäätään oli, että suru ja sureminen ei kirjoitusten perusteella ollut lapsia ja lapsuutta hautausmaalla koskevien muistojen keskeinen tunne.

Toinen päähavaintomme on, että hautausmaihin liittyvät lapsuudenmuistot ki-
toutuvat vahvasti ylisukupolvisuuteen ja perheeseen muistiyhteisönä. Suomalaisilla perheillä on vahvoja hautausmaihin liittyviä perinteitä, joihin myös lapset osallistuvat ja joihin heidät määrätietoisesti tehdään osallisiksi. Hautausmaalla käyminen näyttäytyy aineistossamme perheitä ja sukuja yhdistävänä rituaalina, joka on usein myös lapsille tärkeää. Hautausmaat ovat myös paikkoja ylisukupolvisen muisteluun, ja hautojen äärellä on luontevaa puhua edesmenneistä läheisistä tai läheisten tulevasta kuolemasta. Kuolleista perheenjäsenistä ja sukulaisista puhuminen on tärkeää aikuisille ja samalla tarinoiden kuuleminen on tärkeää lapsille. Kuten tunteisiin liittyvä teema viittasi, edesmenneistä ja kuolemasta vaikeneminen aiheuttaa lapsissa ihmetystä ja hämmennystä. Tulkinta sukupolvien ketjusta ja jatkuvuudesta on yhdenmukainen kollektiivisen muistamisen tutkimuksen havaintojen kanssa, jossa sen on katsottu palvelevan ihmisen sosiaalisen liittymisen tarvetta.⁴⁹ Hautausmaihin liitetään tutkimuksemme mukaan selkeitä käyttäytymisnormeja, joihin lapset sosiaalistetaan. Haudoilla käymiseen liittyvää tapakulttuurua opetetaan lapsille, mutta toisaalta lasten sallitaan käyttäytyvän lasten lailla myös hautausmaalla.

47 Tervo-Niemelä et al. 2022.

48 Francis et al. 2000.

49 Valsiner 2014; Halbwachs 1992; Bradd & Kauko 2018.

Siinä missä kaksi ensimmäistä päätutkimustulostamme liittyvät lapsuusmuistoihin ja lapsiin osana sukuja ja perheitä, kolmas teemamme koskee kuolleita lapsia. Teema muodosti edellisistä poikkeavan aihealueen kirjoituksissa, mutta sillä on myös yhteyksiä erityisesti sukupolvien ketjun -teemaan. Aineistossamme kirjoitetaan lapsena kuolleiden haudoista sekä kollektiivisesta surusta, joka seuraa lapsen kuolemaa. Kirjoitusten perusteella lasten hautojen halutaan ilmentävän lapsuutta ja lasten persoonallisuutta. Haudalle saatetaan tuoda esimerkiksi ilmapalloja lapsen syntymäpäivänä, ja kuolleen lapsen vanhemmat voivat kokea hoivaavansa lasta huolehtimalla haudasta. Lasten hautoihin liittyvät rituaalit ja suhtautuminen kuoleeseen poikkeavat suhtautumisesta aikuisten hautoihin, joilla toiminta keskittyy tyyppillisesti kukkien ja kynttilöiden viemiseen. Havainto on yhdenmukainen aikaisemman tutkimuksen kanssa. Lapsen kuolema on poikkeuksellisen raskas kokemus, johon liittyvää surua käsitellään ja halutaan käsitellä eri tavoin kuin aikuisen kuolemaan liittyvää surua.⁵⁰

Eletyn uskonnon ja uskonnottomuuden tutkimuksen näkökulmista näyttää siltä, että lapsiin ja lapsuuteen liitetyt muistot hautausmailta ovat nimenomaan arkisia ja tiettyihin juhlapyhiin liittyviä yksilöllisiä tai perhepiirissä toteutettavia käytänteitä, joihin ei välttämättä liity institutionaalisia uskonnollisia rakenteita. Uskonnollisista kokemuksista ja ajatuksista kirjoitettiin vähän ja institutionaaliset rituaalit koskivat lähinnä papin toimittamia hautajaisia. Uskontoon liittyvien käsitteiden sijaan kirjoituksissa viitattiin useammin mystisyyteen ja erityiseen tunnelmaan, joka hautausmaihin liittyi. Toisaalta henkilökohtaiset tavat ovat yleensä myös hyvin kollektiivisia, kuten käyttäytymisnormit ja tiettyinä juhlapyhinä haudoilla vierailu. Hautausmaita koskeva analyysimme viittaa siihen, ettei uskonto muodosta ihmiselämässä omaa, erillistä kokonaisuuttaan, vaan se on mitä suuremmissa määrin *elettyä*: kulttuuristen ja uskonnollisten traditioiden tulkitsemista omaan elämään sopiviksi sekä erilaisia rituaaleja ja tunteita.

Hautausmaakokemuksia yleensä ja lasten suhdetta hautausmaihin erityisesti on tutkittu kansainvälisestikin ottaen vähän. Tässä tutkimuksessa olemme tarjonneet yleiskuvan siitä, millaisia teemoja aihepiiriin suomalaisten aikuisten kertomana liittyy. Aineistolähtöinen analyysimenetelmä antoi mahdollisuuden kartoittaa lapsiin ja lapsuuteen kirjoituksissa liittyviä teemoja. Jokainen teema itsessään tarjoaisi mahdollisuuksia yksityiskohtaisempaan tarkasteluun esimerkiksi haastattelujen tai havainnointitutkimuksen keinoin. Tutkimus on tärkeää, sillä sen avulla voimme paremmin ymmärtää millainen merkitys hautausmaalla ja hautausmaihin liittyvillä tavoilla on ihmisille ja miten ne erityisesti lapsien kohdalla voisivat toimia rakentavina tapoina käsitellä kuolemaa.

50 Francis et al. 2005, 172–174.

Kirjallisuus

- Ammermann, Nancy T. (toim.) (2007). *Everyday Religion: Observing Modern Religious Lives*. Oxford: Oxford University Press.
- Ammermann, Nancy T. (2016). Lived Religion as An Emerging Field: An Assessment of its Contours and Frontiers. *Nordic Journal of Religion and Society* 29, 83–99.
- Bachelor, Philip (2007). Practical bereavement. *Health Sociology Review* 16, 405–414.
- Buckham, Susan (2003). Commemoration as an expression of personal relationships and group identities: a case study of York Cemetery. *Mortality* 8, 160–175.
- Erkamo, Viljo (1979). Suomen hautausmaiden historiasta ja niiden ensimmäisistä koristekasveista. *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja 1978–1979*. Helsinki: SKHS, 86–100.
- Etlin, Richard A. (1984). Père Lachaise and the garden cemetery. *The Journal of Garden History* 4, 211–222.
- Francis, Doris, Leonie Kellaher, & Georgina Neophytou (2005). *The Secret Cemetery*. Oxford: Berg.
- Francis, Doris, Leonie Kellaher & Gerogina Neophytou (2000). Sustaining cemeteries: the user perspective. *Mortality* 5, 34–52.
- Gardberg, Carl J. (2003). *Maan poveen. Suomen luterilaiset hautausmaat, kirkkomaat ja haudat*. Helsinki: Schildts.
- Hakoköngäs, Eemeli (painossa). From God's Garden to garden of memories: Personal and collective cultures in a Northern Finland Cemetery. *The Semiotic Field of the Garden: Personal Culture and Collective Culture*. Toim. Teppei Tsuchimoto & Jaan Valsiner. Charlotte, NC: Information Age Publishers.
- Halbwachs, Maurice (1992). *On collective memory*. Chicago, IL: University of Chicago press.
- Harvey, Graham (2015). Religion and Food, Religions as Foodways. *REVER* 15: 80–92
- Hautausmaan tai siunauskappelin vihkiminen* 2003. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkokäsikirja III: Kirkollisten toimistusten kirja, Vihkimiset, virkaanasettamiset ja tehtävään siunaamiset. Hyväksytty kirkolliskokouksessa 8.11.2003. 189–198.
- Hautausuimilaki* 2003/457.
- Joronen, Katja, Marja Kaunonen & Anna Liisa Aho (2016). Parental relationship satisfaction after the death of a child. *Scandinavian Journal of caring Science*, 30, 499–506.
- Kirkon tilastot* (2021). <https://www.kirkontilastot.fi/> (Luettu 18.10.2022).
- Koskela, Harri (2011). *Lapseni elää aina sydämessäni: lapsen menetyksen merkitys vanhemman spiritualiteetin muotoutumisessa*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Koskinen-Koivisto, Eerika (2016). Reminder of Lapland's Dark Heritage – Experiences of Finnish Cemetery Tourists of Visiting the Norvajärvi German Cemetery. *Thanatos* 5, 23–41.
- Laiho, Suvi, Marja Kaunonen & Anna Liisa Aho (2014). Yliluonnolliset ilmiöt lapsen kuoleman jälkeen. *Thanatos* 3, 45–60.
- Lempiäinen, Pentti (1990). Hautausmaaperinteen rikkaus. *Viimeiset leposijamme: Hautausmaat ja hautamuistomerkit*. Toim. Pentti Lempiäinen & Brita Nickels. Helsinki: SLEY kirjat, 6–20.
- McGuire, Meredith (2008). *Lived Religion: Faith and Practice in Everyday Life*. New York, NY: Oxford Press.

Mikkola, Sini & Kallatsa, Laura (2021). Elettyä teologiaa. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkoherrojen ja seurakuntalaisten suhtautuminen etäehtoolliseen. *Teologinen aikakauskirja* 126, 327–347.

Shore, Bradd & Kauko Sara (2018). The Landscape of Family Memory. *Handbook of Culture and Memory*. Toim. Brady Wagoner. Oxford: Oxford University Press. 85–116.

Spännäri, Jenni, Laura Kallatsa & Kati Tervo-Niemelä, (2022). ”Ei oo puhuttu.” Uskonnosta puhuminen ja puhumattomuus suomalaisissa perheissä. *Uskonto, katso-mus ja kasvatustutkimus* 2, 11–33.

Sakaranaho, Tuula (2011). Religion and the study of social memory. *Temenos-Nordic Journal of Comparative Religion* 47, 135–158.

Sarajärvi, Anneli, & Jouni Tuomi (2017). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi: Uudistettu laitos*. Tammi.

Tarlow, Sarah (2000). Landscapes of Memory: The Nineteenth-Century Garden Cemetery. *European Journal of Archaeology* 3, 217–239.

Tervo-Niemelä, Kati, Laura Kallatsa & Jenni Spännäri (2022). Uskonnollinen jatkuvuus ja katkokset perheissä: Neljä metateemaa. *Teologinen aikakauskirja* 3, 281–301.

Thorson, James A. & F. C. Powell (1994). A Revised Death Anxiety Scale. *Death Anxiety Handbook: Research, instrumentation and application*. Toim. Robert A. Neimeyer. Philadelphia: Taylor & Francis, 31–44.

Valsiner, Jaan (2014). *An Invitation to Cultural Psychology*. Lontoo: Sage.

Vasquez, Manuel (2013). Grappling with the legacy of modernity: Implications for the sociology of religion. *Religion on the Edge: De-Centering and Re-Centering the Sociology of Religion*. Toim. Courtney Bender, Wendy Cadge, Peggy Levitt & David Smilde. Oxford: Oxford University Press. 23–42.

Voas, David & Stefanie Doebler (2011). Secularization in Europe: Religious change between and within birth cohorts. *Religion and Society in Central and Eastern Europe* 4, 39–62.

Vähäkangas, Auli (2021). Koti, kaverit ja kirkkomaa – kantahämäläisten nuorten näkemyksiä osallistumisesta ja jäsenyydestä Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon. *Uskonto – yhteisö – yksilö: Uskonnollinen kehitys moninaistuvassa yhteiskunnassa*. Toim. Suvi-Maria Saarelainen, Anuleena Kimanen & Tapani Innanen. Helsinki: Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja, 90–105.

Vähäkangas, Auli, Suvi-Maria Saarelainen & Jonna Ojalampi (2021). The Search for Meaning in Life Through Continuing and/or Transforming the Bond to a Deceased Spouse in Late Life. *Pastoral Psychology* 71, 43–59.

Wirkkala, Ilmari (1945). *Suomen hautausmaiden historia*. Porvoo: WSOY.

Wong, Paul T. P., Gary T. Reker & Ginay Gesser (1994). Death Attitude Profile-Revised. *Death anxiety Handbook: Research, instrumentation and application*. Toim. Robert A. Neimeyer. Philadelphia PA: Taylor & Francis, 121–148.

Ylhävuori, Tarmo (2016). Hietaniemen hautausmaa haluaa eroon Pokémonin ottelupaidasta. *Kirkko ja kaupunki* 22.7.2016. <https://www.kirkkojakaupunki.fi/-/hietaniemen-hautausmaa-haluaa-eroon-pokemonin-ottelupaidasta> (Luettu 19.10.2022).